

Bardhyl
DEMIRAJ

Mynih

VITI I ZBULIMIT
TË “MESHARIT”
TË BUZUKUT
DHE DISA ÇËSHTJE
QË LIDHEN ME TË

Kur u zbulua “Meshari” i Buzukut?

Në paketën e detyrave që filologu pritet të zgjidhë paralelisht me punën e mirëfilltë filologjike me tekstin, bëjnë pjesë, ndër të tjera: përshkrimi i detajuar i mjedisit historik e social-kulturor, në të cilin shkroi ky apo ai autor, njohja e kushteve dhe rrëthanave që e favorizuan atë në këtë ndërmarrje, qerthulli problemor i botimit dhe/ose i recepcionit të tekstit të rrethe të caktuara lexuesish, gjurmimi i aspekteve të ndryshme në jetën dhe personalitetin e autorit si edhe pjesëmarrja e tij në zhvillimin e mendimit intelektual brenda arealit kulturor-letrar ku bën pjesë (Çabej 1959). Një punë e tillë paralele është kryer e kryhet sot në përmasa, forma dhe mënyra të ndryshme për autorë të ndryshëm të letërsisë së vjetër shqipe dhe arbëreshe. Pa dashur të ndalem e të rreshtoj radhën e gjatë të studimeve të kësaj natyre, me përparësitë dhe mangësitë që bashkëbartin, po lejohem të përmend shkurt ribotimin më të fundit kritik të doktrinës së Luka Matrangas nga Mandala

(Mandalà - 2004) si mostër e ribotimit të një teksti të vjetër shqip që i plotëson me një akribi shembullore të gjitha këto kërkesa.

Në këtë kumtesë synojmë të vëmë theksin mbi një problem disi më të rrallë, gjithsesi aspak anësor, me të cilin përballet sipas rastit filologjia shqiptare dhe historiografia e shkencave albanologjike në përgjithësi. Është fjala këtu për raste zgjidhjesh hipotetike dhe mënyra se si përcillen ato nga një filolog apo studiues në tjetrin, kur pasqyrohet përmbledhtas historiku i njohjes, përkatësisht i studimit të përmendoreve të vjetra shqipe. Problemet dalin në pah pikërisht atëherë kur jemi të detyruar të rindërtojmë aspekte të këtij historiku, duke u nisur nga të dhëna dytësore që shtrihen thellë në kohë, e që sot për sot e kemi të vështirë t'i verifikojmë dhe - për rrjedhojë - anojmë t'i mëshojmë më fort bashkëlidhjes kausale ndërmjet fakteve historike të disponueshme.

Duke i mbetur besnikë edhe temës bosht të simpoziumit, mund ta shëmbëllejimë këtë problem me vitin e zbulimit të 'Mesharit' të Buzukut. Është ky një problem në dukje krejt fiktiv, meqë në studimet e derisotme mbi Buzukun ndeshim në unison pak a shumë të njëjtin mendim: viti i zbulimit të parë të 'Mesharit' është viti 1740; vit, në të cilin Imzot Gjon Pagëzues Nikollë Kazazi (= Mons. Giov. Battista Niccolovich Casasi) i çon letër apostullit të arbëreshëve të Sicilisë, At Gjergj Guxetës (= P. Giorgio Guzzetta), duke i bërë atij me dije ekzistencën e një "meshari shumë të vjetër shqip, tashmë krejt i shkatërruar prej vjetërsisë, i cili ruhet në bibliotekën e të pérnderuarit Kolegj të Propagandës [Fide - B.D.] në Romë".

Problemi është pjekur ndërkohë si i tillë për debat shkencor, meqë tani kemi në dispozicion informacion të plotë, madje edhe një faksimile të së ashtuquajturës kopje të kësaj letre, e cila ruhet në fondin 'Gangale' të Bibliotekës Mbretërore të Kopenhangës.¹ Vërtetësinë e saj e tumir krahas siglës edhe fjalia përmbyllëse e tekstit, ku mëtohet shprehimi shkruar me vetë dorën e arqipeshkëvit të sipërpërmendor [= Gjon P. Nikollë

¹ Për ribotimin e saj dhe faksimilen përkatëse i detyrohemë padyshim punës ngulmuese të Mandalas (= Mandalà βιβλοσ), njërit ndër filologët më prodhimtarë dhe po aq të suksesshëm në kohën tonë. Për botime të mëhershme, gjithsesi të pjesëshme, të kësaj kopjeje apo kopjesh të ngjashme, shih Krispin (= Crispì 1853 88v.) dhe Shambran (= Sciambra 1967 296).

Kazazi - B.D.]² Nga ana tjetër, një lexim sado i kujdeshëm i kësaj kopjeje nuk mundëson aspak saktësimin e ditës, muajit apo vitit si të zbulimit të 'Mesharit', ashtu edhe të hartimit të letrës nga Kazazi, e kjo për një arsy me se të thjeshtë: në kopjen e letrës që disponojmë nuk lexojmë asnjë datë të kësaj natyre. Në qoftë se kalojmë në vështrim retrospektiv studimet e derisotme buzukiane lidhur me këtë problem, do të vërejmë: a) së pari, kjo kopje e letrës përbën materialin burimor, mbi të cilin mbështeten përsiatjet rreth vitit të zbulimit të 'Mesharit' prej Kazazit; e b) së dyti, ngulitja e këtij viti është bërë pas rizbulimit të tij nga Imzot Pal Skiro (= Mons. Paolo Schirò), d.m.th. pas vitit 1909.³ Vetë rizbuluesi i 'Mesharit',⁴ atë kohë rektor i Seminarit Arbëresh të Palermos, shkruan së bashku me Petrotan (= Petrotta) gjithherë me rezerve "aty rreth vitit 1740 imzot At Gjon P. Nikollë Kazazi⁵ gjeti në kolegjin e propagandës një libër të vjetër në gjuhën shqipe". Ndër studiuesit e shumtë arbëreshë kemi arritur ndërkohë

² Ribotimi i plotë i kopjes së kësaj letre fiton rëndësi të veçantë, pasi në të marrim informacion edhe për tekstin, përkatësisht copat e tekstit të 'Mesharit' që kopjoi dikur Kazazi me penën e tij. Arrijmë në këtë mënyrë të mënjanojmë ndonjë qëndrim kundërthënës që është përcjellë e përcillet dashur pa dashur deri sot në studimet sintezë mbi 'Mesharin' e Buzukut; khs. ndër të tjera Rrotën (1930 2), i cili citon vetëm tekstin e pasthënies së 'Mesharit' (sikurse vetë P. Skiro dhe G. Petrotta), kundrejt Çabejt (1968 7), i cili citon vetëm copën e kopjuar për ceremoninë e ritualit të martesës (sikurse më parë Crispi 1853 88).

³ Krispi nuk kumton asnjë datë të kësaj letre në shkrimin e tij (1853 88v). Si njohës i mëherëshëm i saj, d.m.th. edhe i vetë tekstit të Buzukut të kopjuar prej Kazazit, duhet të ketë qenë Pal Parrini (= Paolo Maria Parrino; sh. Petrotta 1931 64: me tregues të vendit përkatës në materialet në dorëshkrin të Parrinit).

⁴ Njoftimin e parë P. Skiroi e bën në gazetën "Dielli" (Boston, 18 mars 1910, nr. 51, f. 11) si përgjigje të një kumtimi të mëparshëm të Faik Konicës në po atë gazetë mbi librin më të vjetër, të shkruar në gjuhën shqipe. Po e japim të përmbledhur këtë tekst: "I ndritçimi drejtar ar i Diellit! / Dua t'gezonem me zotëriin t'ende për fletën çë boton ngaa javë. E të klofshit përdita" Te nëmëri 41 i ditës 7 janar ktij viti, sglodha tek e para shtyllë, ku flet për Sgjimin : "I pari libër shqip i njohur". I njohur ngaa kush shkruan, por është kam të çtonj, se mëe para shumë tierë libre të motçmë edhe kemi. Dom Gjoni Buzuku çkruajti e botoi ndë vit 1555; Luka Matranga çtëposi (shtypi) Doctrinën arbërisht ndë 1592, e tiera ... / U kam bes se zotënia jote njeh kta libre, çë edhe është kam, libre të çtrejt e të vëjeçëm miaft, çë mbajën gluhen e motçëme. Me haree vlatëniqt i falem e i përulem zotëriis s'ate. /

Paolo Schirò / Vescovo tit. di Benda / Palermo, Seminario greco-albanese / 7. febbraio 1910"

⁵ Versioni original: "Verso l'anno 1740 [nënvizimi prej meje - B.D.] Monsignor D. Giovanni Battista di Nicola Casasi trovò nel collegio di Propaganda un antico libro in lingua albanese ..." (1932 41) Khs. edhe Petrotën (1931 64): "Questo è l'antichissimo Messale Albanese per antichità tutto stracciato che S.E. l'arcivescovo di Scopia Monsignor D. Giovanni Battista di Nicola Casasi, verso l'anno 1740 [nënvizimi prej meje - B.D.] aveva con meraviglia visto a Roma nell'Collegio di Propaganda."

të izolojmë Zef Skiroin (= Giuseppe Schirò - 1917/18) si ndër të parët, në mos i pari filolog, që ngulit (ndoshta pa dashje por) përfundimisht vitin 1740 si vit i zbulimit të 'Mesharit'.⁶ Përndryshe, ndër studiuesit shqiptarë rezulton të jetë At Justin Rrota, sjellësi i tri fotokopjeve të para të 'Mesharit' në Shqipëri, i cili mëton po ashtu vitin 1740, si viç i zbulimit të Buzukut.⁷

Në qoftë se mungesa e datës së hartimit të kësaj letre nxit njëfarë dyshimi në përcaktimin e kohës kur është zbuluar 'Meshari', përcjellja në të e statusit të atëhershëm të Kazazit si arqipeshkëv i Dioqezës së Shkupit dhe administrator apostolik i gjithë Mbretërisë së Serbisë e shumëfishon këtë dyshim. Për këtë mjafton të sjellim në përqasje brevën papnore të datës 13 shtator 1743, kur Kazazi emërohet zyrtarisht arqipeshkëv i Dioqezës së Shkupit (Demiraj 2005). Sqarimet e mëtejshme që jep kopjesi i letrës në paragrafin e fundit lidhur me rrethanat e zbulimit të 'Mesharit' dhe vendosja e tyre në aksin kronologjik nga ana jonë e mënjanojnë përfundimisht vitin 1740 si vit i zbulimit të 'Mesharit', andaj e shohim të udhës të riprodhojmë këtë paragraf, ashtu siç na paraqitet në faksimilen e cituar më lart: "Gjon Pagëzues Nikollë Kazazi, arqipeshkëv i Shkupit dhe administrator i gjithë mbretërisë së Serbisë, me kombësi shqiptare: lindur në Gjakovë, qytet i mbretërisë së përmendur të Serbisë, nën zotërimin turk; me rastin e kthimit nga Kostandinopoja dhe nga vizita apostolike, e kryer në Bullgari deri në brigjet e Danubit, duke iu dashur të raportojë në Romë, ku kundrejt meritës së tij u zgjodh dhe u shugurua - si më lart - arqipeshkëv i Shkupit, gjeti mesharin shqip të sipërpërmendur e prej tij kopjoi copën e sipershënuar për hir të atit të famshëm Gjergj Guzetës, prototip i shpirtit fisnik e i zemrës dhe i bujarisë së kombit shqiptar; dhe gjithë atë kohë që pati fatin të bashkëpunojë me një per-

⁶ Sipas Zef Skiroit (VIII 1997 (1917/18) 101): "Il Crispi non vide già il libro in parola, ma ne trasse notizia da un manoscritto dell'Arcivescovo di Scopia M.D.Giov. Battista di Nicolò Casasi, albanese di Giacova, che lo ebbe fra le mani nel 1740, ed il quale volle da esso trascrivere di proprio pugno un esemplare dell'ultima pagina, lieto di mandarlo in dono "all'inclito p.Giorgio Guzzetta", fondatore del Seminario Albanese di Palermo ..."

⁷ Rrota 1930 2: "Zblimi i parë u bâ vjetin 1740.", dhe f. 3: "Libri pra, tash u gjet, jo mâ në Bibliotekë të Propagandës, si e kishte pasë lajmue Emz. Kazazi në vjetë 1740, por në Bibliotekë të Vatikánit."

son të tillë, ka mundur të adhurojë zellin, kulturën dhe dashamirësinë, duke pasur një kujtim të përhershëm [për të]. Gjithshka që është shënuar deri këtu është shkruar nga vetë dora e arqipeshkëvit të sipër-përmendur.⁸

Rrethanat historike konkrete që mësojmë në këtë paragraf, të cilat, siç mëton edhe kopjuesi i letrës, janë shkruar "nga vetë dora e arqipeshkëvit të sipër-përmenndur", lejojnë tash të përcaktojmë me përafërsi caqet kohore, se kur mund dhe duhet të ketë zbuluar Kazazi 'Mesharin'. Ndërsa si cak post quem non mundëm të fiksojmë qoftë edhe ad hoc datën e brevës papnore më 13 shtator 1743, datë, në të cilën Kazazi shpallet zyrtarisht arqipeshkëv i Dioqezës së Shkupit, si cak ante quem non mund caktojmë gjithashtu po ad hoc datën 14 janar 1743, datë kur Kazazi i drejtohet me një letër nga Loreto Kongregacionit të Shenjtë (Demiraj 2005), e pas së cilës ai merr urdhërin për të ardhur në Romë e për të dorëzuar vetë raportin e vizitës së tij apostolike "të kryer në Bullgari deri në brigjet e Danubit". Pra, në mungesë të letrës origjinale të Kazazit ose të të dhënave konkrete mbi zbulimin e 'Mesharit', lejohemi të përcaktojmë vitin 1743 dhe me përafërsi periudhën kohore shkurt - shtator si viti, përkatësisht koha më e mundshme e zbulimit të 'Mesharit' nga Kazazi.

C'rëndësi ka hapja e këtij debati, përkatësisht zhvendosja në kohë e zbulimit të 'Mesharit' në vitin 1743, d.m.th tri vjet më vonë se moti i pranuar deri më sot? Përgjigjen e kësaj pyetjeje mund ta japim thukët: për hir të së vërtetës, duke cituar kështu një premisë me vlerë aksiomatike në çdo disiplinë shkencore. Gjithsesi, në rastin tonë, këtë çështje nuk mund ta rrudhim thjesht dhe vetëm në rindërtimin e historikut të zbulimit të librit të parë shqip që njohim deri sot. Ajo nxit si

⁸ Versioni original: "Giovanni Battista Nicolovich Casasi Arci:o di Scopia, et Amministratore di tutto il Regno della Servia di natione Albanese: nato in Giacova città del Regno della prefata Servia sotto il dominio del Turco, in occasione che tornò da Constantinopoli e dalla visita apostolica fatta nella Bulgaria sino alle rive del Danubio, dovendo dar relatione della visita à Roma, dove contro suo merito fù eletto e consacrato per Arcivescovo di Scopia come sopra, trovò il sopramentovato Messale Albanese, e da esso trascrisse il sopra notato esemplare in gratia dell'Inclito P[ad]re Giorgio Guzzetta prototipo degli Spiriti mangnanimi e dell'Animo e della generosità della natione Albanese: ed in tutto quel tempo che ebbe la sorte di praticare con tanto soggetto ha havuto da ammirare il zelo, la dottrina e la pietà di lui con haverne perpetua memoria. Tutto ciò che fin qui è notato è stato scritto col proprio pugno dal sopradetto Arcivescovo."

reaksion në varg studimin e rolit që mund të ketë luajtur ky libër në zhvillimin e kulturës së shkrimit shqip në periudhën në fjalë. Mjafton të përmendim këtu vitin 1743 dhe Romën si vit dhe vend i hartimit dhe i botimit të doracakut "Doktrina e kërshten", me autor Gjon Nikollë Kazazin, zbuluesin e Buzukut. Kodi alfabetik që prezanton Kazazi në këtë libërth, dëshmon më së miri një vijimësi të risuar të traditës së shkrimit shqip të zhvilluar nga Buzuku dhe Matranga. Të njëjtin kod përdor po në këtë periudhë e po në Romë, edhe pianioti At Zef Skiro (Joseph Schirò: 1690 - 1769), arqipeshkëv in partibus i Dioqezës së Durrësit dhe Vizitor Apostolik i Himarës, në letrat e tij dërguar Papatit (1746 - Demiraj 2005). E kjo është një tjetër dëshmi historike që tumir tezën "e ekzistencës së marrëdhënieve kulturore ndërmjet mjediseve [kulturore - B.D.] arbëreshe dhe shqiptare qysh në e shek. XVIII" (Mandala βιβλοσ), dëshmi që i rrit edhe më shumë vlerën dhe rëndësinë këtij thesari të kulturës së shkrimtit shqip.

Bibliografi

Crispi, Giuseppe: *Memorie storiche di talune costumanze appartenenti alle Colonie Albanesi di Sicilia*, Palermo 1853.

Çabej, Eqrem: *Tekstet e vjetra shqip dhe disa kritere rreth botimit të tyre*, (në: "Buletin i Shkencave Shoqërore" 2 [1959]) ribotuar në: Studime Gjuhësore, bleu VI, Prishtinë 1972 329-340.

- 'Meshari' i Gjon Buzukut (1555), Tiranë 1968.

Demiraj, Bardhyl: *Jeta dhe veprimtaria e Gjon Pagëzues Nikollë Kazazit (në materialet e Arkivit Historik të Kongregatës së Shenjtë)*, në: "Studime" (Prishtinë 2005a 40 f. - në shtyp).

- *Zef Skiro dhe vendi i tij në kulturën e shkrimit shqip të shek. XVIII* (2005b - në shtyp)

Mandalà, Matteo: *Luca Matranga, E Mbsuame e krështerë* (a cura di Matteo Mandalà), në serinë: "Albanica", nr. 21, Caltanissetta 2004.

- *La lettera inedita (1740) di Mons. Nicola Kazazi a P. Giorgio Guzzetta*, në: " βιβλοσ".

Petrotta, Gaetano: *Studi di storia della letteratura albanese*. Popolo lingua e letteratura albanese, Palermo 1931.

Rrota, P. Justin: *Monumenti mā i vjetri i Giūhës Shqype*. D. Gjon Buzuku (1555). Shkodër 1930.

Schirò, Giuseppe: *Della lingua albanese e della sua letteratura anche in rapporto alle colonie albanesi d'Italia (1917)*, ribotuar në "Opere" bleu VIII: Saggi, Soveria Mannelli 1997, f. 85vv.

Schirò, Paolo: Më i Vjetëri Shkronjës Shqiptar i Njohur ; 1555, në: "Dielli" Boston, 18 mars 1910, nr. 51, f. 1.

- & Petrotta, Gaetano: *Il più antico testo di Lingua Albanese*, në: "Rivista indo - greco - italica di filologia - lingua - antichità", 16 [1932] 44vv.

Sciambra, Matteo: *Paolo Maria Parrino, scrittore siculo-albanese*, në: "Sh?jzat (le plejade)" 11 [1967] (1-4) 134-156, 281-301, 393-434.

Faksimile e kopjes së letrës së At Gjon P. Nikollë Kazazit dërguar At Gjergj Guxetës (botuar nga Mandala në βιβλοσ)

Cemplare.

146.

... di antica memoria antichissima Albanea, che si trova nel fine di un antichissimo Manale, Albanea a pochi antichissimi fatti già raccattato, il quale si conserva nella Libraria del Vico Colle, già della Propaganda Romana.

Era scritto in capitolari con gotici, con la littera che sono proprie dell'Idioma Albaneo, nella maniera che sono qui espresse, con cognisfoltio.

Honih toni, bixi hubeloch Guicchul! Ne chui
buom sume herre, reh yslua ioneh muche chis. Kaa
reh en digluonnen sen gerisomē seguit. Etach dasu-
nit reh botere sanchi dessai me yfediquen eh per saamui-
lah mēh ditunah. Alleh e dritune paci mandele eatunoh
ki teh endiglognneh. Gevech aleh reh mundeh meeneh saa-
hi nalle eh amulure chi per matervotrim ansteqotune. Atu-
nah ki tali duone, em gitreh remere. S'us en bassode massos
reh yslu em ditta hys reh i duni mēh teküne offenner
etinayot; eateli reh en batofrh. Qotuneh reh chotetumiserie
et anby iuu eateli ki g monduoneh dierie tas inasind
mondognneh e i duni teh eteczunite etinayot; e per her-
re Qotune chaa mēh chienoh mēh iuu: i duchi ondriohune,
tali devotene; etueka sanohi s'avenbenone, e hotawg, tueh
ba.

Faqe 2

Baam & otu uerda. nech stuorn enderis. uen sch leh covate
 taib tuden glate teh dievire vensoh. violes etoh niale.
 teh dierich enieh an biolas & gindai. lid vold. eba.
 vogn vepere natiome. leneqot nuch pulazem. en
 teh qelet M.D.L.III. qneh et dit endoh marsqu.
 nuw en fille en barova. andeh vietet qneh. M.D.L.V. en
 deh calandus. v. dit esch persal. neh chesemun en beh
 endogre. v. end faium. & tuo tucht teh saiteh.
 aih kieh ietemus hi diresim. seh & atah feih alus
 taib tra itogneli. andee misce. porseh nuche enditem.
 seh nek jata faium. cholo tuck chlendli made paro.
 Vepere. ofest e festitreh p teh vepere uom en beh glu.
 hettanok. Persantak tu tamjogni neh chineh. tgh.
 amazek fedixe rate nuke munde. telogaine. sen fash.
 seh mor baynireb. persch perkeste endashitak nu.
 che mudeh iessch. & tued en bailltueh qneh disrok.
 bel teh duanet. meh dukee. meh so duame. stasdi.
 idam ensallak. kizeveli. Tefulenit neh sonth endsh.
 perin joch.
 Joch all ielde era in heilvare. & dutriek. kei rohent. isti teh if no. kelli.
 Rihual. vekovet le vespri. rekaralni. per yato atif. contre isere. Dekyudli. vng 20.
 se nek leidzeng. & mede hauuec. alhond. de fassonatni me. adit. abra.
 waach. il laerdole.
 Al. Adoh. etah teh vifrim. o vasse ne. mee marve pov.

Faqe 3

per sat velti sch orzenon regnata a me clare cataloli.
der huor:
et echet & trii hauveh tih prist u'zno hauftialle.
et tolretene hauo care mete & p'stefane sch deo.
et arzuo oratune per danbi & naqet.

Qro: Battu Nicolovich Cesari. Arme: Dr. Scipio, et Amministratore
dente il Regno della Serbia e Sinistra Albaniere, nato a Giuova
città nel Regno della prefata Serbia sotto il dominio del Turch
in occupazione che venne da Costantinopoli, e dalla visita Apollonia fatta
nella Bulgaria, si nuda vincere del hauo, donando das volatione.
cede viajia Roma, dove contro suo mento fu eletto e conservato per
Avvocato di legge come sopra, trouò il Segretario dello Stato Magistrato Al-
ba nece, o da esso trascurate il notaio notario eemplare in grazia
dell'abilito Pro: Giorgio Guzzetta prototipo dello spirito maga-
nini, e dell'Arme e della gerarchia delle nazioni Albaniere. Ed
in alto quel tempo che hebbi l'assott di praticare con un testo sopra
hebbi uato da ammirare il zelo, la dottrina, e la prete del cui con-
uere, poiché memoria. Il uoto ciò che fin qui è notato, è stato
scritto col proprio giugno dal signor Arme.

